

Filosofia fora de classe.
Iniciatives i recursos
informals per aprendre a
filosofar

MIQUEL ÀNGEL BALLESTER SALAS

Miquel Àngel Ballester Salas

És llicenciat en Filosofia, màster en Filosofia Contemporània i màster en Formació del Professorat per la UIB. Està habilitat com educador social pel Col·legi d'Educadores i Educadors Socials de Madrid. Actualment és professor de Filosofia per a la Conselleria d'Educació i ha treballat com a professor associat del departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de l'Educació de la UIB. Membre de la Comissió Espanyola d'Educació i Comunicació de la UICN. Ha coordinat el departament d'educació ambiental del GOB-Mallorca. Conferenciant i activista ecosocial. Ha comissariat exposicions sobre mobilitat sostenible i espais naturals. Autor d'articles sobre temes d'educació, joventut, ecologisme i medi ambient i del llibre *L'alteritat en el diàleg* (Lleonard Muntaner, 2018). És autor també de les guies *Residus Urbans per ajuntaments* (GOB, 2007) i *Consum sostenible a les escoles'* (GOB, 2003).

Resum

En aquest article s'aborda la filosofia fora de les aules, no com una matèria acadèmica, sinó com un tipus de saber útil i pràctic, necessari per a la vida i com una activitat que ensenya a pensar i a assolir major autonomia i llibertat personal en la presa de decisions, i que proporciona una major visió i capacitat de comprensió sobre la vida i la realitat.

A partir d'aquesta concepció pràctica de la filosofia, es donen a conèixer multitud d'iniciatives i activitats que apropen aquesta disciplina i els seus continguts a la joventut, d'una manera informal i alternativa. Aquest article recull un conjunt divers d'iniciatives organitzades i estructurades que contribueixen a divulgar la filosofia i a fer-la més accessible a la joventut, com: festivals de filosofia, cafès filosòfics, programes i microespais de ràdio i televisió promoguts pels mitjans de comunicació convencionals, però també per particulars. També s'inclouen altres productes de caràcter audiovisual accessibles a través d'Internet i xarxes socials, com filoreptes, sèries, pel·lícules, documentals, àudios, canals temàtics a YouTube, reproduccions en continu, etc.

L'article inclou també una reflexió entorn a les noves formes de creació, d'expressió, i de consum de continguts filosòfics, així com una valoració de les connexions existents entre el món acadèmic i el món de la divulgació filosòfica.

Paraules clau

Divulgació de la filosofia / Joventut / Mitjans de comunicació

Resumen

En este artículo se aborda la filosofía fuera de las aulas, no como una materia académica, sino como un tipo de saber útil y práctico necesario para la vida y como una actividad que enseña a pensar y a lograr mayor autonomía y libertad personal en la toma de decisiones, y que proporciona una mayor visión y capacidad de comprensión sobre la vida y la realidad.

A partir de esta concepción práctica de la filosofía, se darán a conocer multitud de iniciativas y actividades que acercan esta disciplina y sus contenidos a la juventud, de una manera informal y alternativa. Este artículo recoge un conjunto diverso de iniciativas organizadas y estructuradas que contribuyen a divulgar la filosofía y a hacerla más accesible a la juventud, tales como Festivales de filosofía, cafés filosóficos, así como también programas y microespacios de radio y televisión promovidos por los medios de comunicación convencionales, pero también por particulares. También se incluyen otros productos de carácter audiovisual accesibles a través de Internet y redes sociales, como filoretos, series, películas, documentales, audios, canales temáticos en youtube, streamings, etc.

El artículo incluye también una reflexión en torno a las nuevas formas de creación, expresión, y consumo de contenidos filosóficos, así como una valoración de las conexiones existentes entre el mundo académico y el mundo de la divulgación filosófica

Palabras clave

Divulgación de la filosofía / Juventud / Medios de comunicación

«Que ningú, pel fet de ser jove no dubti
a filosofar,
ni per haver arribat a la vellesa no es
cansi de filosofar,
ja que, per assolir la salut de l'ànima,
mai no s'és ni massa jove ni massa vell»

Epicur, Carta a Meneceu

L'accés a la filosofia s'ha anat incrementant i democratitzant a través de la diversificació de mitjans de comunicació instantanis, de dispositius digitals portàtils i de la generalització de la connectivitat i interactivitat dels mitjans de ràdio, televisió, webs, canals d'Internet i xarxes socials. Avui en dia, la filosofia està més present fora de les aules que a l'interior. Aquest desplaçament té moments àlgids, que coincideixen amb les crisis vitals i existencials que travessa periòdicament la humanitat, i que tenen una forta repercussió econòmica global, a través de les crisis més recents relacionades amb la pandèmia del coronavirus i l'anterior crisi financera del 2008.

Dins l'àmbit estatal, s'ha donat un fenomen específic relacionat amb la pèrdua de pes de la filosofia a l'educació secundària i al batxillerat amb la implementació de la Llei Orgànica per a la Millora de la Qualitat Educativa (LOMQE), i ha consistit en l'esforç dels docents de filosofia per divulgar el valor de la seva disciplina fora de classe, organitzant activitats lúdiques i divulgatives, com els festivals de filosofia, els cafès filosòfics i altres esdeveniments públics múltiples que relacionen la filosofia amb la joventut. Simultàniament en aquestes iniciatives, la joventut pot accedir a continguts filosòfics de manera informal, a través dels mitjans de comunicació convencionals, com progra-

mes de ràdio, microespais, productes audiovisuals de ficció, com sèries, pel·lícules i també documentals, i de manera totalment lliure i autònoma, a través de canals a YouTube i, fins i tot, a través de podcasts i pensaments compartits en les xarxes socials, i, més recentment, a través d'iniciatives col·laboratives no presencials, a causa de la pandèmia, a través de les reproduccions en continu.

Totes aquestes iniciatives intencionals, a més de tenir com a objectiu principal o secundari divulgar la filosofia, són possibles gràcies a la revolució en els costums i l'accés als continguts provocada per la irrupció de les noves tecnologies de la comunicació en l'oci i la quotidianitat de la joventut. El factor tecnològic introdueix també un element clau per a l'èxit, que és la interconnectivitat. De manera que, per posar un exemple, un programa de ràdio ja no és un producte fet únicament per ser escoltat, sinó que durant l'emissió és enregistrat en altres formats, com l'audiovisual, per permetre que també sigui vist i compartit en plataformes i canals múltiples. D'altra banda, aquesta connectivitat conflueix amb la cultura jove del compartir i genera un efecte dòmino multiplicador, que es tradueix en la ràpida circulació digital dels continguts, que pot assolir gran viralitat i, per tant, impacte i audiència.

L'interès creixent per la filosofia fora de les aules es demostra amb la presència de continguts filosòfics en els mitjans de comunicació, i en els programes de ràdio i televisió més convencionals, amb la inclusió d'espais dedicats a la seva divulgació. Les ràdios públiques i privades ofereixen espais de filosofia en les seves programacions. Les tele-

visions han programat sèries i documentals que s'aproximen a temes universals, des de la reflexió, més o manco pausada, i el pensament. Cal destacar l'interès per la filosofia de tres cadenes públiques de televisió: TV3, el canal 33 i la 2 de Televisió Espanyola.

Començam a fer un recorregut per la filosofia fora de classe, descrivint i valorant la divulgació de les idees a través dels mitjans de comunicació més convencionals, com la ràdio i la televisió. Així, la televisió de Catalunya inclou continguts filosòfics en programes generalistes, encara que molt puntualment. Un exemple d'aquesta penetració ha estat «L'angle cec», una secció setmanal d'anàlisi filosòfic de l'actualitat social i política, conduïda per la conegudíssima filòsofa catalana, Marina Garcés. Aquesta col·laboració ha tingut lloc durant poc més d'un any, dins el programa magazín *Planta baixa*, dirigit i presentat pel periodista Ricard Ustrell. Garcés ha aportat les seves reflexions sobre temes d'actualitat, com la pandèmia, i n'ha aportat una visió singular sobre la visibilitat de les dones, el futur de l'educació, la tristesa, la censura, la confiança, el concepte de frontera, les desigualtats, la dignitat i la ràbia, la fragilitat, la privacitat, les vivències del confinament, l'existència o la inexistència d'una generació pandèmica, i qüestions molt més concretes, com el significat del 8M, l'ultradreta, la importància de posar nom a les coses i de posar nom als morts, la lliçó de les coses, el pin parental, l'impacte del confinament en les relacions personals, la incidència de la crisi de l'habitatge en la vida a les ciutats, l'1 d'octubre, l'emergència climàtica, la por d'escoltar el que diuen els altres, el perill del sèxting, les classes

virtuals, el descontentament del jovent, la tuberculosi i altres malalties contagioses, entre d'altres.

Garcés, a més, ha contribuït a través d'*Espai en blanc*, juntament amb Santiago López Petit, i la col·laboració d'altres filòsofs, professors i estudiants, a connectar la filosofia amb les lluites socials, polititzant el pensament. Entre els objectius d'*Espai en blanc* es troben fer col·lectiu el pensament i desinstitucionalitzar la filosofia. Per evitar el risc d'institucionalització i guetització de la filosofia proposen prescindir del discurs de l'expertesa, abandonant la figura de l'intel·lectual tradicional, tancat en si mateix i en els seus coneixements, i cercar altres estratègies d'intervenció més col·lectives i impersonals.

En el llibre *Fora de classe* (2016, p. 88), Garcés formula un dels reptes principals que afecten la filosofia que vol obrir-se camí al carrer i traslladar veus discordants, enmig d'una opinió pública, dominada pel renou, les interferències i el control mediàtic dels grans grups de comunicació, en termes de pregunta: «Com créixer avui en els marges sense ser marginals?» Precisament el col·lectiu *Espai en Blanc*, a través de la seva carta de presentació (manifest fundacional del 2006), ofereix una possible resposta a aquest interrogant i proposa replantejar la manera en què la filosofia ha d'intervenir socialment, apostant per continuar experimentant, per rompre amb els espais acadèmics assignats per a la filosofia, aplicant una «filosofia de guerrilla», que s'adapta a contextos i problemes canviants i que irromp de manera imprevista en l'espai públic i sap retirar-se per tornar a aparèixer en el moment necessari.

Continuant amb el recorregut per la filosofia en els mitjans audiovisuals, cal parlar també del Canal 33 i de l'emissió del programa *Amb filosofia*, un espai conduït pel periodista Emili Manzano i el filòsof Xavier Antich, que s'ha emès durant dues temporades. Cada capítol compta amb la intervenció de pensadors i d'intel·lectuals que reflexionen sobre un tema filosòfic concret. Els monogràfics han tractat sobre la identitat, el viatge, l'atzar, la intimitat, la por, el temps, la bellesa, el cos, els diners, l'èxit i el fracàs, l'odi, l'humor, el món, la felicitat... I, entre la llarga llista de pensadors, artistes i autors que han participat en els diversos episodis, es pot destacar Xavier Rubert de Ventós, Gregorio Luri, Sami Naïr, Agnes Heller, Ramon Alcoberro, Miguel Morey, Fina Birulés i Agnès Varda, entre molts d'altres.

Un dels referents mediàtics més populars per a una generació sencera de joves i d'adults és *Merlí*, la sèrie de ficció emesa pel primer canal de la televisió de Catalunya, al llarg de tres temporades, entre els anys 2015 i 2017. *Merlí* dona a conèixer el pensament de filòsofs destacats de la història, a través de les classes impartides per Merlí Bergeron, un professor de filosofia d'institut molt peculiar, amb comportaments poc ètics, però que és valorat molt positivament a causa dels mètodes d'ensenyament innovadors i molt propers als interessos de l'alumnat, que és capaç de posar en pràctica. Cada capítol desenvolupa les idees d'un filòsof i les entrelliga amb la trama de manera molt efectiva. Així, s'han tractat i exposat al llarg dels quaranta capítols de la sèrie, els pensaments de filòsofs de totes les èpoques, des de Sòcrates fins a Zizek, passant per Plató, Aristòtil, Epicur, Ma-

quiavel, Nietzsche, Foucault, Arendt, Benjamin, i Bauman, entre d'altres.

L'èxit de la sèrie *Merlí* ha donat lloc a una seqüela titulada *Merlí: Sapere aude*, produïda per Televisió Espanyola, que segueix la trama de Pol Rubio, l'alumne més brillant de Merlí, ara convertit en estudiant universitari de filosofia, i que està formada per setze episodis, distribuïts en dues temporades. Hi ha hagut un especial interès per part dels professors de filosofia de secundària i batxillerat d'aprofitar la popularitat de la sèrie entre els joves estudiants, per fer una transposició didàctica dels continguts, mirant de connectar els capítols amb el currículum educatiu i les classes de valors ètics i filosofia. A més, Héctor Lozano, el guionista i creador de la sèrie, ha publicat tres llibres *El llibre de Merlí* (La Rosa dels Vents, 2016), juntament amb Rebeca Beltrán, en què recull frases, situacions emotives i les ensenyances més destacades de la sèrie; la novel·la *Quan érem els peripatètics* (Columna Edicions, 2018), escrita en forma de carta que dirigeix Bruno a la seva germana Mina, per explicar-li qui eren i com eren els peripatètics; i *Jo, Pol Rubio* (Columna Edicions, 2020), en què introdueix continguts nous i trames paral·leles a les de la sèrie.

Segons un estudi fet per Martínez Santos i Rodó de Zárate (2020), la sèrie *Merlí* ha tingut una recepció extraordinària i inusual entre el públic juvenil, i la primera temporada ha arribat a assolir una quota de pantalla del 42 % entre la població jove, de 13 a 24 anys. Aquesta sèrie de ficció va tenir en el seu moment un fort impacte en la joventut, fins a ser una de les causes de l'increment de les matriculacions en les facultats de filosofia de Catalunya, i va desper-

tar autèntiques vocacions per estudiar aquest grau, com va reflectir en el seu moment el *Diari Ara* en un article titulat «Merlí fa créixer l'interès per la filosofia entre els estudiants». L'èxit de la sèrie *Merlí*, a més a més, ha provocat un increment de la valoració social de la filosofia i ha contribuït a donar visibilitat a la carrera de filosofia i a la funció pràctica de la filosofia, com un tipus de pensament útil per a la resolució de problemes quotidians i, especialment, aquells que interessin els adolescents.

És necessari també pensar críticament la sèrie, tenint en compte la gran influència que ha tingut en tot una generació d'adolescents i adults, observant com els capítols tracten de manera molt superficial i informal les teories dels filòsofs, i contribueixen a perpetuar els rols sexistes, amb trames que reforcen estereotips de gènere i una visió massa convencional sobre la violència masclista, la sexualitat i la cosificació de les dones. Des d'aquesta perspectiva de gènere, es pot afirmar també que la sèrie atorga major protagonisme als personatges masculins que als femenins. La periodista Mònica Planas ja advertia al final de la primera temporada del biaix masclista, en un article molt reeixit, posant exemples dels micromasclismes de la sèrie i de la subordinació dels papers femenins als masculins. En qualsevol cas, «l'efecte *Merlí*» representa un estímul per pensar de manera més general, l'impacte que tenen les sèries de ficció en la joventut i la seva percepció sobre determinades carreres i professions, i preferències acadèmiques i aspiracions ocupacionals, de la mateixa manera que pot ser un bon exemple per estudiar la influència dels tòpics socials en les sèries de ficció televisiva.

La 2, el segon canal de televisió espanyola, també ha contribuït a divulgar la filosofia amb programes com *Taller de Filosofia* i *Pienso, luego existo*. El «Taller de Filosofia» és una secció del programa *La aventura del saber*, actualment en antena, en el qual el filòsof Reyes Mate respon les preguntes formulades pel periodista Salvador Gómez sobre les grans qüestions de la filosofia contemporània, especialment aquelles que estan més relacionades amb els seus interessos acadèmics, com la investigació de la memòria i la funció de la filosofia després d'Auschwitz. Fins el moment, Mate ha participat en 41 programes, en els quals ha tractat sobre religió i economia, la crema de llibres, el pensament cristià al llarg de la història, la justícia, la bondat i altres temes fonamentals de l'ètica. També ha parlat de l'escola filosòfica de Salamanca, les relacions entre el teatre i la filosofia, l'origen de la utopia moderna, Ortega y Gasset, les causes de l'antisemitisme, Spinoza i el marranisme, santa Teresa, Maimònides i la tolerància, entre d'altres autors i temes. D'altra banda, cal destacar la tasca divulgadora de la sèrie televisiva *Pienso, luego existo* de la 2 de Televisió Espanyola mentre ha estat en antena, donant a conèixer les biografies intel·lectuals de pensadors espanyols contemporanis destacats, al llarg de 31 capítols, emesos durant dues temporades, entre el 2011 i el 2019. S'ha donat a conèixer la vida i el pensament de filòsofs espanyols contemporanis, tan destacats com Emilio Lledó, Fernando Savater, Eugeni Trias, Rafael Argullol, Manuel Cruz, José Antonio Marina, Amelia Valcárcel, Celia Amorós, Victòria Camps, Beatriz Preciado, Rafael Argullol, Xavier Rubert de Ventós o Jesús Mosterín. Aquest mateix canal públic ha emès dins el magazine *Para todos la 2*, presentat per

la periodista Marta Cárceres, l'espai «Filosofía para profanos», en el qual la professora de filosofia Maite Larrauri ha anat fent un breu repàs per alguns dels aforismes i dels conceptes més populars de la història de la filosofia. Aquesta col·laboració fructífera, iniciada el 2016, s'ha perllongat fins el juny de 2018, en què s'ha vist definitivament interrompuda. Però el programa d'aquesta cadena de televisió espanyola ha continuat donant protagonisme a temes filosòfics, i ha obert una secció nova de filosofia que s'ha emès fins a dates molt recents, que du per títol «La vida se piensa», i que compta amb la col·laboració del professor Miquel Seguró. Es tracta d'una col·laboració que va tenir el seu origen en una entrevista en el mateix canal de televisió per parlar de la publicació del seu llibre *La vida también se piensa* (Herder, 2018). Les intervencions de Seguró parteixen d'una pregunta prèvia que centra el tema de la reflexió. Algunes de les preguntes que li han estat plantejades han estat: Existeix la raó pura? Existeix la filosofia de la medicina? Què és la igualtat? La igualtat de gènere ha de formar part de la idea de democràcia? Què és l'amistat? L'amistat és un do? Ha canviat l'amistat a l'era digital? Què és la incertesa? La filosofia contribueix a incrementar la incertesa? Què és el temps? Com vivim el temps? Què és la tecnologia? Què diuen els filòsofs de la tecnologia? Les xarxes socials canvien la nostra percepció de les coses? Dolor i patiment són el mateix? La filosofia ajuda a fer minvar el dolor? Per què tenim un problema amb el dolor? Com podem definir la cultura? La cultura ajuda a ser millors persones? Educar és formar-se? Què es pot educar i què no? Què és l'empatia? El món digital ens apropa o allunya de l'empatia?

En relació amb Maite Larrauri és necessari comentar que, a més de les aparicions televisives, ha dedicat tota la seva vida a l'ensenyament de la filosofia a alumnes de secundària i que ha impulsat una iniciativa editorial per divulgar la filosofia entre els lectors més joves, complementant la selecció d'autors i textos filosòfics comentats a través d'il·lustracions molt representatives, elaborades pel dibuixant Francesc Capdevila, *Max, i*, per tant, usant un llenguatge visual molt comprensible i atractiu per a la joventut. La col·lecció es diu «Filosofia per a profans» i consta de 10 títols, dedicats a un tema i un autor i que tenen, per tant, un caràcter monogràfic. Els títols publicats són: *El desig segons Gilles Deleuze*, *La sexualitat segons Michel Foucault*, *La llibertat segons Hannah Arendt*, *La guerra segons Simone Weil*, *La felicitat segons Spinoza*, *La potència segons Nietzsche*, *L'amistat segons Epicur*, *L'exercici segons Marc Aureli*, *L'educació segons John Dewey* i *La creació segun Henri Bergson*.

És molt significatiu el fet que la filosofia ha tingut una menor presència en els canals privats de televisió. En aquest àmbit es pot recordar el programa *Los catedráticos*, que consistia en un debat filosòfic sobre un tema d'interès i que s'il·lustrava amb alguns exemples cinematogràfics o intervencions públiques de representants destacats de l'àmbit de la política, en el qual hi han participat regularment els filòsofs Gabriel Albiac, Agapito Maestre i, més puntualment, el cineasta José Luis Garci. Els episodis han estat emesos durant temporades diverses (2011-2013) a través del canal de televisió de *Libertad Digital*. Alguns dels temes i conceptes sobre els quals han conversat els filòsofs han estat: el futur i la por al desconegut, l'èxit, el li-

deratge, la infantesa, l'apatia, l'honor, la pau, la indignació, l'optimisme i el pessimisme, la propietat, la idea i la ideologia, la rebel·lia, l'intel·lectual, la vida i la mort, la fantasia, la música, la follia, un món sense filosofia, l'alegria, la fugacitat del temps, la vida com a representació teatral, la covardia i la dona.

També mereix una menció pel seu gran valor documental, el programa de televisió sobre filosofia *Els grans pensadors del segle xx*, presentat pel filòsof i professor, Ricardo Foster, i emès al canal *Encuentro* de la televisió argentina, i que té com al·licients el privilegi de poder escoltar directament els filòsofs com Hannah Arendt, Jacques Lacan, Pierre Bordieu, Michel Foucault, Alain Touraine, Edgar Morin, Cornelius Castoriadis, Jean Paul Sartre, Claude Lévi-Strauss, a través d'entrevistes i conferències, en enregistraments històrics. Des de 2011, el canal *Encuentro* també emet el programa *Mentira, la verdad*, de Darío Sztajnszrajber. El lema del programa és «Filosofar a martellades» i s'identifica amb el mètode genealògic de Nietzsche de cercar el sentit originari dels conceptes. Sztajnszrajber utilitza exemples de la vida quotidiana per explicar conceptes filosòfics. Els capítols de les dues primeres temporades tracten de la filosofia, l'ordre, Déu, l'humà, la modernitat, el real, l'amistat, la bellesa, la identitat, la felicitat, la història, l'amor, la mort, la veritat, la comunitat, el poder, el perdó, el coneixement, el llenguatge, l'ànima, el temps i el bé. A la tercera temporada, es produeix un gir i Sztajnszrajber introdueix alguns canvis en el format, hi afegeix una veu en off per reflectir els seus pensaments i una història de ficció en la qual ell representa un paper, a la vegada que ofereix guies didàctiques per aprofundir

en els temes dels capítols, dirigides a estudiants de filosofia.

La filosofia també s'ha obert el seu espai a la ràdio. Actualment hi ha una gran quantitat de programes de filosofia en antena, i que s'estan emeten, tant a mitjans estatals com locals, encara que aquesta distinció està perdent sentit, en la mesura que l'accés als continguts sonors ja no tenen una dependència clara de la localització de les emissions.

La Cadena Ser ha apostat regularment per incloure espais de filosofia en la seva programació, seguint el format de microespai. Així, la filòsofa Ana Carrasco Conde ha col·laborat com analista de l'actualitat política des de la filosofia en el programa *Hora 25*, entre 2018 i 2019. Posteriorment, s'han pogut escoltar les opinions de Carrasco Conde, a la secció "Somos un incordio", dins el programa de ràdio *Hoy por hoy*, dirigit i conduït per la periodista Àngels Barceló. En aquest programa, Carrasco ofereix respostes filosòfiques a qüestions del dia a dia, explica filosòficament el perquè tenim tantes dificultats per aprendre idiomes, quines transformacions ha introduït l'ús massiu de WhatsApp en la manera de comunicar-nos o la relació entre humanitat i tecnologia. La intenció de la filòsofa és mantenir-se fidel al títol del programa, molestant i incomodant els oients, aplicant la capacitat de la filosofia per empenyar. Carrasco usa la paraula «incordiar» per titular les seves col·laboracions en els mitjans de comunicació, tant de ràdio com de premsa escrita, perquè està estretament unida a la funció de la filosofia, com reconeix ella mateixa en un dels seus articles en el diari *La Marea* (2019, juny 14), precisament titulat «El arte de incordiar»:

«incordiar es estar en medio y estar en medio es obstaculizar. Este es justo el lugar de la filosofía: el medio. Y desde el medio, en el medio y para poner por medio, desarrolla su labor. Se encuentra en el corazón mismo (lat. *cordis*) de aquello que piensa y desde lo que piensa. No está por tanto “más allá”, ni colocado en un lugar privilegiado y lejano del mundo, piensa sobre él. No se piensa desde fuera.»

La filosofia, segons Carrasco, no està més enllà de les coses, ni del món, sinó que s'hi troba enmig, reflexionant sobre el sentit de les paraules i frases d'ús quotidià i els aspectes implícits del llenguatge, per extreure'n un significat nou a través del qual repensar el món. A la mateixa cadena es pot escoltar «Más Platón y menos WhatsApp», un espai de filosofia aplicada a la vida quotidiana, emès dins el programa *La ventana*, dirigit i conduït pel periodista Carles Francino, en el qual hi col·labora el filòsof José Carlos Ruiz. Es tracta d'un programa que ja té una certa tradició, en el qual hi intervenia anteriorment la filòsofa i política espanyola Irene Lozano.

D'altra banda, en el programa *Aquí*, amb Josep Cuní, actualment en emissió a la cadena Ser-Catalunya, hi col·labora regularment el professor de filosofia Miquel Seguró. Les seves intervencions són temàtiques i tracten de manera continuada un mateix tema al llarg de diversos capítols. Fins el moment, els continguts del programa han versat sobre el sentit de les virtuts cardinals (la prudència, la templança, la valentia i la justícia) i de les virtuts teològals (la fe, l'esperança i la caritat). Altres espais radiofònics que han format part de la programació de la Cadena Ser durant els darrers anys han estat: «El

rincón de pensar» i «La ventana de la filosofía». «El rincón de pensar» ha estat una secció quinzenal dins el magazine *A vivir que son dos días* que dirigia i presentava els caps de setmana Carles Francino, que combinava la filosofia amb l'humor, i en el qual intervenien els humoristes d'*El Mundo Today*, amb un consultori filosòfic que mirava de resoldre, de manera divertida, les qüestions pràctiques i quotidianes plantejades pels oients. «El racó de pensar» també ha estat el nom d'un espai radiofònic conduït pel filòsof Xavier Antich i l'activista polític Xavier Fernández, que es va emetre al llarg de temporades diverses dins el programa *El matí* de Catalunya Ràdio.

En el programa *El faro* de la Cadena Ser, conduït per Mara Torres, ha col·laborat puntualment el filòsof i editor Carlos Javier González Serrano, parlant de la figura de Francis Bacon i de la influència de la figura paterna en Schopenhauer. «La ventana de la filosofía», una secció del programa *La Ventana* de la Cadena Ser, en emissió durant l'any 2019, oferia una entrevista entre el periodista Carles Francino i un convidat, que la majoria de vegades era un filòsof. En els diversos episodis es poden escoltar les opinions dels filòsofs Daniel Gamper, Darío Stanjnsrajber, Sara Reyes, Ramon del Castillo, Antonio Valdecantos, Cipriano Jática, Ana de Miguel, María José Guerra, Nemrod Carrasco, Javier Sábada, i estan disponibles a la carta, en el web de la cadena.

El filòsof argentí Darío Sztajnszrajber és el conductor del programa de ràdio *Lo intempestivo*, un magazine que s'emet a Ràdio Nacional Rock d'Argentina. Sztajnszrajber i les seves col·laboradores reflexionen sobre un tema, juntament amb els oients. Els continguts no

són únicament filosòfics, però el tractament dels temes sí que ho és. El programa ofereix també una entrevista a fons, un consultori filosòfic i notícies d'actualitat. Els darrers àudios i missatges enviats pels oients han ajudat a pensar les angoixes existencials, les ideologies, la religiositat popular, les veritats indiscutibles, els dolors corporals, el postporno, la política i el feminisme. Algunes de les entrevistes més relacionades amb temes filosòfics han estat les fetes a la filòsofa xilena Diana Aurenque Stephan, al filòsof espanyol Eduardo Infante, a l'antropòleg Pablo Semán i a les sociòlogues María Pía i Daniela Lucena. Alguns fragments del programa estan disponibles en múltiples plataformes audiovisuals, de manera que, per exemple, les entrevistes fetes en reproducció en continu es poden visualitzar en el canal de YouTube del programa.

Una altra ràdio que s'ha implicat de manera continuada amb la difusió de la filosofia és Ràdio Nacional d'Espanya a través dels seus canals diversos. Des del setembre de 2019, s'emet la secció de filosofia «Pienso, luego estorbo», en el programa d'entreteniment i actualitat *Las mañanas de RNE con Pepa Fernández*. El responsable de la secció és Toño Fraguas (fill del dibuixant Antonio Fraguas, *Forges*), que aprofita l'experiència com a periodista i la formació en filosofia per opinar sobre temes d'actualitat, en clau periodística, però també per reflexionar més a fons sobre qüestions més abstractes i complexes, com el racisme, la identitat humana, la consciència i altres conceptes filosòfics. Fora d'emissió es pot escoltar a la carta, en el web de Ràdio Nacional d'Espanya, *Diálogos de la caverna*, un espai emblemàtic per als amants de la filosofia, que estava conduït i dirigit pels

filòsofs Víctor Bermúdez i Juan Antonio Negrete. El programa introduïa els oients en els grans problemes de la filosofia, a través de diàlegs dramatitzats entre filòsofs. Naturalment, els guions eren inventats, però representaven de manera rigorosa el pensament dels autors, i tenien sempre un contrapunt irònic i divertit. Així, és possible escoltar converses imaginàries entre Plató i Aristòtil entorn al grau de realitat de les idees, i el diàleg interior que manté Descartes amb el dubte mateix. Per acabar, es feia una interpretació didàctica del diàleg. Es varen arribar a emetre 122 programes, entre 2014 i 2018. Un altre programa de Ràdio Nacional d'Espanya que ha donat protagonisme a la filosofia ha estat *Viaje al centro de la noche*, a través de la secció «Filosofia en el viaje», un microespai a càrrec del filòsof Antonio Fornés, emès entre els anys 2018 i 2019, i en el qual aportava la seva visió particular sobre temes relacionats amb els viatges. Els episodis estan encara disponibles en podcast i han estat recollits i adaptats per l'autor en un llibre titulat *Viaje a la sabiduría* (Diéresis, 2018). La directora i presentadora del programa, Amaya Prieto (Fornés, 2018, 10), en el pròleg del llibre recorda la funció crítica de la filosofia en una època dominada pels prejudicis: «En estos tiempos en los que tendemos a leer o escuchar tan solo lo que confirma nuestros juicios previos, es decir, nuestros prejuicios, son más necesarios que nunca la Filosofía y filósofos como Antonio.» Uns paràgrafs més endavant, Prieto justifica l'edició del llibre i la necessitat que la feina de Fornés no es perdi en la futilitat de les ones de ràdio, fent una reflexió interessant sobre les característiques del mitjà radiofònic, adoptant una postura ambivalent en relació amb els canvis que la tecnologia ha

introduït en la manera d'entendre la ràdio actual, que passa per comprendre com la introducció de la tecnologia dels podcast afavoreix la superació de la instantaneïtat i les limitacions temporals dels continguts. Prieto diu textualment (Fornés, 2018, 12):

«En la radio las palabras se las lleva el viento. Lo cual, para que vamos a negarlo, a veces es frustrante. Horas y horas de trabajo destinadas a desaparecer en el éter (menos mal que ahora están los podcast). Pero también es liberador en este mundo en que todo pesa tanto, en el que todos nos damos tanta importancia, empezar de cero cada día, transitando sencillamente el vacío. Ser únicamente un instante. Como escribió Pepe Hierro, el alma es aire, humo y seda. La radio también. No obstante, el trabajo de Antonio merece quedar atrapado en negro sobre blanco.»

El mateix Fornés va iniciar una segona etapa de col·laboració amb Ràdio Nacional d'Espanya amb la secció «Pienso, luego escucho», dins el programa *Solamente una vez*, participant en una sèrie de programes que es varen emetre entre el 5 de setembre del 2019 i el 30 de setembre del 2020. La secció no es troba actualment en emissió, però està disponible en format podcast. Al llarg de l'any d'emissió, Fornés ha anat dedicant els episodis a expressar l'opinió dels grans filòsofs sobre el matrimoni i la família, ha contribuït a apropar els oients a la figura i el pensament de Miguel de Unamuno, tot aprofitant la polèmica sorgida entorn a la pel·lícula *Mentrestant dura la guerra* d'Alejandro Amennábar, així com també ha reflexionat sobre la dimensió històrica de l'ésser humà, els límits entre l'individu

i l'estat, el coronavirus, la figura de l'emperador-filòsof Marc Aureli, l'Índia, la filosofia de la ciència, la filosofia romàntica, el concepte d'home-massa en Ortega y Gasset, el teletreball, la democràcia, la filosofia optimista, les notícies enganyoses (*fake news*), la nova normalitat, la paradoxa de la tolerància de Karl Popper, els drets dels animals, l'origen del socialisme, els intel·lectuals, l'esclavisme, la filosofia optimista, la política segons Maquiavel i la importància de la música per a Nietzsche i altres filòsofs.

A través de l'històric d'emissions es pot accedir al microespai *Apuntes de sabiduría*, dirigit i presentat pel periodista José Antonio Hernández a Radio 5 de Ràdio Nacional d'Espanya. El programa d'Hernández va estar en antena des del 2013 fins al 2018. Al llarg d'aquests cinc anys d'emissió, Hernández ha reflexionat sobre l'autoestima, la depressió, la serenitat, la respiració, el silenci, l'amistat, l'ànima, la por, la peresa, la luxúria, la gratitud, el patiment, el destí, la solitud, la cobdícia, l'art de pensar, la fe, la veritat, la desgràcia, l'optimisme i el pessimisme, la hipocresia, la dignitat, la incertesa, l'esperança, els desitjos, la saviesa, l'art de pensar i escriure, i altres temes perennes relacionats amb l'ésser humà, proporcionant també consells pràctics i històries i meditacions per a l'autoconeixement i el perfeccionament interior. La catedràtica de Filosofia d'educació secundària jubilada, Maite Larrauri, també ha col·laborat amb el programa "Gente despierta" de Ràdio Nacional, divulgant els continguts de la col·lecció de llibres "Filosofia per a profans" durant l'any 2016.

Radio Círculo, una emissora de ràdio depenent del Cercle de Belles Arts de Madrid (CBA), emet el programa de pensament i d'humanitats, *El vuelo de la*

lechuza, dirigit i presentat pel filòsof Carlos Javier González, que tracta de manera interdisciplinària les humanitats. Cada setmana entrevista filòsofs, científics de renom, artistes, poetes, músics, humanistes i pensadors que s'estan obrint camí en l'acadèmia i comencen a publicar. Fins al moment, hi ha disponibles en el web del Cercle fins a 33 programes emesos, en els quals hi han participat els filòsofs Nolo Ruiz, Rafael Aragüés, Ramón Andrés, Diego Garrocho, José Carlos Ruiz, Eduardo Infante, Manuel Pérez Cornejo i Josefa Ros Velasco.

No puc estar més d'acord amb l'opinió de Carlos Javier González, quan diu, en una entrevista publicada en la revista *Yanmag* (29 d'octubre de 2020), que la bona comunicació és clau en qualsevol àmbit i, per tant també, en el filosòfic, i que les accions comunicatives no s'han de percebre com a tasques secundàries, sinó igual d'importants que les principals:

«No considero en absoluto que esta faceta mía (de divulgador) esté en segundo plano. Mi trabajo principal es el de editor, por supuesto, pero lo compagino con la asesoría a distintas empresas e instituciones que buscan lograr un mayor alcance en sus fines culturales, educacionales, pedagógicos o, sin más y en genérico, empresariales o institucionales. Una buena comunicación es el inicio de un buen modo de trabajar: ayuda internamente, a colocar bien los objetivos, y externamente, a mostrar qué, para qué y por qué se hace lo que se está haciendo.»

La Universitat Nacional a Distància (UNED) disposa d'un canal temàtic de filosofia amb àudios d'entrevistes a ex-

perts en un tema o autor, i d'introduccions al pensament de filòsofs contemporanis, que prèviament han estat emesos a Ràdio 3. Alguns dels continguts que es poden trobar són: filosofia i teatre, filosofia i literatura, filosofia de la història, fonamentalisme i filosofia, antropologia filosòfica, populisme, etc. També es poden escoltar alguns programes especials dedicats in memoriam a autors desapareguts, com ara Carlos París, Manuel Sacristán, Paco Fernández Buey i Daniel Bensaïd, per exemple.

Les ràdios locals també ofereixen espais de filosofia a les seves programacions. Actualment, està en antena a Ona Mediterrània, «El jardí d'Epicur», una secció quinzenal dins el programa *Bon dia* d'Ona Mediterrània, conduïda per la professora de filosofia Cristina Avilés, que està orientat a la vessant més aplicada de la filosofia. A nivell local, el programa *El replà* d'IB3 ràdio inclou una secció setmanal de filosofia, en la qual participen, de manera alterna, la professora de filosofia Elisa Rosselló i un servidor, Miquel Àngel Ballester, amb un enfocament que privilegia la tasca de donar visibilitat a les dones filòsofes, marginades tradicionalment per la pròpia disciplina filosòfica. Anteriorment, l'autor d'aquest article havia dirigit i conduït, durant quatre temporades (2015-2019), el programa setmanal de divulgació de la filosofia *L'àgora de Can Alcover* a Ona Mediterrània, que a la darrera època consistia en una entrevista amb profunditat per conèixer l'obra o la filosofia d'un autor contemporani.

Aquest repàs per les emissions de ràdio que divulguen la filosofia, es completa parlant de programes de ràdio més alternatius, com *La linterna de Diògenes*. Es tracta d'un programa de ràdio de divulgació històrica i filosòfica d'Irola

Irratia, una ràdio lliure de Bilbao, que s'emet per Internet des de 2006. Tal vegada, la manera més còmoda de seguir el programa sigui en diferit, a través del *Canal linterna de Diógenes* obert a la plataforma iVoox. El programa està conduït pel professor Arkadio, un pseudònim. És un programa d'entrevistes a acadèmics i experts en temes culturals, històrics, filosòfics i polítics i té com a finalitat formar críticament oients compromesos amb els moviments socials més contestataris. Alguns dels àudios que es poden escoltar tracten de forma monogràfica temes i autors de la filosofia: la intel·ligència artificial i robòtica, la tecnologia i el canvi polític, l'evolució humana, l'anarquia, la societat de consum i la publicitat, el nihilisme, la polis grega i els orígens de la filosofia, la democràcia a Atenes, Pitàgores, Darwin i Kropotkin, la contracultura i la crítica de la il·lustració.

La divulgació filosòfica a través d'Internet ha anat creixent i diversificant-se fins a proporcionar moltes alternatives que passen per canals de filosofia, webs i blocs especialitzats en la seva didàctica, àudios i programes de ràdio. A la xarxa, hi ha alguns canals dedicats a la filosofia, de gran qualitat, entre els quals es pot destacar el canal *Filosofía en canal* del professor Carlos Fernández Liria, un espai de reflexió i pensament a YouTube en el qual l'experimentat filòsof comparteix els seus coneixements a través de capítols que expliquen de manera seqüenciada la mort de Sòcrates i l'enfrontament de Plató amb els poetes i la democràcia atenenca, en clau política. Segons Fernández Liria, el combat platònic es dirigeix contra els poetes i l'escriptura, per ser enemics de la raó. Des de la seva perspectiva, Plató defensa el model polític del rei-filòsof

que posa l'argumentació i la contra argumentació en el seu combat particular amb el rei-poeta. Progressivament, ha anat ampliant les entregues sobre les relacions entre Sòcrates i Plató, fins a completar un total de desset capítols, en el darrer dels quals s'atreveix amb l'experiment teòric de pensar la sèrie sobre Sòcrates en relació amb l'existència (el Dasein) de Heidegger.

El jove filòsof Ernesto Castro és un representant de la filosofia mil·lennista, i es comunica amb els seus seguidors a través del seu propi canal de YouTube, que va obrir el 2017, i en el qual comparteix vídeos de les seves classes a la universitat, conferències, entrevistes, diàlegs, opinions i lectures. També fa directes amb membres del canal, amb els quals interactua, al manco, una vegada al mes. Altres canals especialitzats en filosofia que mereixen l'atenció dels joves són *Adictos a la Filosofía* i *Unboxig Philosophy*. *Adictos a la Filosofía* és el canal exitós d'Enric Fernández Gel, un professor de filosofia que va començar les seves emissions l'octubre de 2016 i que el mes de maig de 2021 ja comptava amb més de tres-cents mil subscriptors. El canal es dirigeix a estudiants de filosofia, mitjançant vídeos divulgatius útils per aprendre'n, amb un to molt desenfadat i humorístic que fuig de l'academicisme clàssic. En alguns vídeos, a més, introdueix un contrapunt còmic, a través dels diàlegs que manté amb un personatge de ficció anomenat Lleònides, representat per un lleó de pelutx. Els continguts són molt variats. Per la seva banda, *Unboxing philosophy* és un canal didàctic per aprendre filosofia a través de YouTube, conduït per Daniel Rosende, que és complementari a l'educació formal i que explica les

teories dels filòsofs més representatius de la història a través de singulars il·lustracions i locucions molt properes, amb expressions plenes de simpatia i d'humor, sense abandonar el rigor que se li exigeix a un divulgador de la filosofia. L'èxit d'audiència del canal ha permès a Rosende recollir els continguts en el llibre titulat *Filosofía para bípedos sin plumas* (Martínez Roca, 2019), en la presentació del qual fa una declaració d'intencions a favor d'una filosofia popular: «La filosofía nació en las calles y a las calles debe regresar. Estoy a favor de una filosofía popular, que conecte con lo cotidiano y con tus intereses. Por ello te explico la filosofía académica del modo más sencillo que me es posible.»

Un altre canal temàtic de filosofia a YouTube que compta amb seguidors joves és *La fonda filosófica*, de Darin McNabb, professor de filosofia a l'Institut de Filosofia de la Universitat de Veracruz, a Mèxic. El canal va començar el 2011 com un suport per a la formació dels seus estudiants d'estètica i de filosofia política, encara que s'ha anat ampliant amb continguts sobre altres temes i autors. Els vídeos estan organitzats en categories i es poden descarregar, i, a la vegada que es veuen i s'escolten les locucions, també es pot seguir la locució, llegint el guió i descarregant-lo en qualsevol moment en format PDF. Els temes dels vídeos disponibles en el canal estan classificats amb les etiquetes: contracte social, ètica, estètica, existencialisme, filosofia hel·lenística, filosofia oriental, ideologia, pragmatisme, psicoanàlisi, semiòtica i teoria política. També hi ha vídeos classificats per autors, com Aristòtil, Chomsky, Deleuze, Derrida, Dewey, Foucault, Hegel, Heidegger,

Kant, Kierkegaard, Leibniz, Nietzsche, Nozick, Plató, Rousseau, Sartre, Schopenhauer, Spinoza i Zizek.

Però la visió proporcionada en aquest estudi seria errònia si es pensàs en la joventut unidimensionalment, com a consumidora passiva de continguts filosòfics, perquè els joves filòsofs també són protagonistes en la creació de continguts, a través de col·lectius com *Mentes Inquietas*, que defineix la seva activitat com a filosofia de joves per a joves i que té un enfocament crític de la filosofia, perseguint que els joves pensin per si mateixos, animant-los a desconfiar d'allò que escolten i llegeixen i s'empoderin. Per aconseguir aquests fins, el col·lectiu madrileny *Mentes Inquietas* imparteix tallers filosòfics per a adolescents, utilitzant recursos propis de la cultura pop, com sèries, pel·lícules o mems; i ofereix el seu entorn virtual per compartir relats filosòfics, reflexions sobre temes d'actualitat i creacions.

Hi ha joves filòsofs que exerceixen professionalment com a influenciadors, utilitzant les eines digitals que tenen al seu abast. Cal destacar, en aquest sentit, la tasca divulgativa de Nerea Blanco a través de la plataforma *Filosofers*, des d'on reivindica la necessitat que la filosofia tingui presència al carrer. Des d'aquesta plataforma, organitza reunions per debatre «entre cerveses, tallers i conferències», trobades de filopoesia i cursos en línia sobre història de la filosofia en format podcast. Blanco (30 de març de 2021) explica en una entrevista concedida a la revista *Yanmag*, el perquè decideix posar en marxa *Filosofers* fent una encertada crítica a un tipus de filosofia ràpida i d'autoajuda:

«Estaba harta de las tazas de *Mr. Wonderful* y ese mundo de *coaches* que solo buscan recetas fáciles para problemas difíciles. También me hartaba el cinismo y la crítica constante. Así que decidí crear un espacio para intentar llevar la filosofía a su lugar: a las calles y sacarla de las aulas; un lugar desde el que pensar con más calma, con más humor, con cierto aire canalla. Un espacio para disfrutar de la filosofía en comunidad.»

Blanco ha col·laborat en el programa de ràdio *Esto me suena* de Ràdio Nacional, amb una secció titulada «Microfilosofía». També ha publicat un llibre titulat *Filosofía entre líneas* (Grijalbo, 2020) i ha promogut una tenda digital de productes dissenyats per ella mateixa, inspirats en la filosofia i la cultura pop. Aquestes iniciatives han d'anar molt alerta perquè poden convertir la filosofia ràpidament en un producte de mercat més, fent-la fàcilment consumible per part d'un públic entès únicament com a consumidor d'entreteniment, en una societat que té la tendència a transformar en mercaderia qualsevol esdeveniment o succés.

Els docents de filosofia més joves també contribueixen a expandir la filosofia a través d'Internet, adaptant, de manera molt natural, el llenguatge filosòfic a les característiques de les xarxes socials, a través de perfils de Twitter, com *Pienso, luego tuiteto* i *Filosofía-digital*, que donen nova vida als aforismes filosòfics a través de pensaments breus i sintètics que s'ajusten als cànons d'economia del llenguatge, de lectura ràpida i fragmentària, que formen part dels hàbits i les exigències de la joventut.

Philos Sophia és un projecte multimèdia de divulgació de la filosofia pro-

mogut per Marcos Jiménez i Raquel Moreno (RD Morliz), que consisteix en l'elaboració de publicacions breus, notícies, anàlisi filosòfica de pel·lícules, exposició de temes, obres i autors de la història de la filosofia, a través de vídeos divulgatius i podcast que comparteixen a través d'un bloc i altres canals d'Internet i xarxes socials. Cada setmana elaboren un àudio nou que comparteixen en el seu propi canal a la plataforma iVoox que du per nom *A la sombra de Minerva* i que s'ha anat emetent a través de La Isla, una emissora de ràdio local de la ciutat andalusa de San Fernando. El 2019, Moreno decideix donar un impuls nou al seu projecte de divulgació filosòfica, transformant *Philos Sophia*, en una plataforma multimèdia que anomena *Entelekia FilosófiK*, i que consisteix en un bloc, un canal de YouTube amb audiollibres, ressenyes, resums i comentaris de llibres, i recomanacions de lectura, directes i vídeos dedicats a autors i temes proposats pels seus seguidors, i altres continguts compartits a través de plataformes socials, com Twitter i Facebook. La col·laboració de Moreno amb ràdio La Isla, ha passat per diverses etapes i formats. A la sombra de Minerva va ser substituït per Onda FilosófiK, un nou format en el qual ha abordat temes com l'amistat en sentit aristotèlic, la vigilància digital, el cervell humà, la ignorància i la dificultat de conèixer. Des del 15 d'octubre de 2021, el seu programa de ràdio ha passat a anomenar-se "No ni ná?", i en el qual a més de la filòsofa gaditana hi col·labora Joaquín García, i que es defineix per reivindicar la filosofia com a rialla, afirmació de la vida i portaveu del pensament políticament incorrecte, trets que segons Moreno, coincideixen amb la manera de ser i el caràcter andalus.

El programa pretén recuperar el diàleg maièutic i la seva ironia per filosofar amb personatges destacats del món de la cultura. Els episodis de les diverses etapes del programa, es poden escoltar a través del canal iVoox.

Una altra experiència destacada és *Filosofia de bolsillo*, una acadèmia virtual per aprendre filosofia impulsada per Diego Civilotti, que ofereix eines per llegir i interpretar textos filosòfics de la tradició occidental, a través d'episodis de podcast. Durant la primera temporada, Civilotti ha dedicat la majoria dels episodis a tractar el pensament de Plató (8) en diàleg amb el d'Aristòtil (11), i el pensament de Descartes (10) en diàleg amb el de Hume (10). La segona temporada ha estat dedicada principalment a tractar la filosofia política, començant per fer una genealogia, introduint la concepció de la política de Maquiavel i desglossant la filosofia de Hobbes, Rousseau i altres filòsofs contractualistes moderns. A més del tema principal, els podcasts inclouen referències a novetats editorials.

Hi ha professors de filosofia que han recuperat la manera antiga de fer filosofia, desplaçant les preguntes importants per a la vida, fora de les aules, i han trobat una especial connexió amb la joventut, usant canals informals de comunicació com Twitter, a través dels quals fan circular en un llenguatge comprimit, píndoles exitoses de pensament. És el cas dels coneguts *Filoreptes* del filòsof Eduardo Infante, uns reptes filosòfics en els quals planteja als seus seguidors preguntes que ajuden a pensar la política, la ideologia, la felicitat, la naturalesa humana, l'amor, l'educació, la llibertat, la guerra, la veritat o l'art, demanant-los, per exemple, si existeix alguna bandera

que ens faci lliures? en què consisteix la llibertat? o per què existeix un abisme entre el que l'home hauria de ser i el que realment és? Altres preguntes que ha anat formulant recentment són: és possible satisfer la sensació de buit que sentim els humans? quin és el plaer més elevat, el cessament d'un dolor o allò que genera un goig intens? una ideologia pot matar? i si ha de protegir-nos l'estat de la desinformació? A vegades, les preguntes van precedides d'alguna cita filosòfica, que les contextualitza, i sovint comparteix les experiències i els aprenentatges que li proporcionen els diàlegs amb els seus alumnes de filosofia i que ha sabut adaptar també en forma d'exercicis per pensar en el llibre *Filosofía en la calle* (Ariel, 2019), en el qual es troben algunes de les preguntes filosòfiques relacionades amb la vida quotidiana, acompanyades d'algunes possibles respostes. Molt recentment, un dels reptes filosòfics d'Infante sobre la meritocràcia aplicada a l'educació ha estat adaptat i inclòs en la part pràctica de l'examen de filosofia, en la convocatòria d'oposicions de 2021, per exercir com a docent de filosofia a les Illes Balears. Aquest exemple il·lustra perfectament la connexió existent entre la filosofia acadèmica i la filosofia popular, i sobretot permet observar el camí d'anada i de tornada que fa la filosofia, des de les aules al carrer, per retornar de nou a les aules. Es pot dir que Infante ha fet un esforç molt valuós per connectar la filosofia acadèmica amb Twitter i les xarxes socials en general, entenent encertadament que són les noves places públiques, les àgores del segle XXI i els espais virtuals privilegiats en les quals habita la joventut durant el seu temps d'oci. En aquest sentit, pot esdevenir

aclaridor citar la visió d'Infante sobre la necessitat de recuperar la dimensió pràctica de la filosofia a través del diàleg mediat per les noves tecnologies i, en aquest cas, pels mòbils. A la introducció del seu llibre, Infante (2019, 14-15) deixa una imatge molt clara sobre com la veu dels filòsofs pot escoltar-se fora de les aules, a través del ressò i la connectivitat que proporcionava, en el seu moment, el megàfon i, ara, el telèfon mòbil:

«En los años setenta, un fotógrafo tomó la imagen del filósofo francés Michel Foucault con un altavoz en la mano frente a la fábrica de Renault, haciendo filosofía con los trabajadores que se encontraban en huelga por la muerte de su compañero Pierre Overney, asesinado por repartir panfletos. Foucault nos enseñó así que la filosofía también debe estar presente en los nuevos espacios. Hoy nuestros teléfonos móviles pueden convertirse en el megáfono que en 1972 sacó la filosofía a la calle tras escaparse por las ventanas de las aulas de la Universidad de París.»

Encara que la tasca de divulgació de la filosofia a través de YouTube té un caràcter molt individual. A principis de gener de 2018, un grup de filotubers va organitzar un curiós esdeveniment col·lectiu, el *Tag de filosofia*, consistent en el repte de respondre quatre preguntes comunes i una cinquena que anava canviant i que estava formulada per la persona que etiquetava a una altra i la feia participar en el repte. Les preguntes comunes eren: per a què serveix la filosofia? quin és el filòsof o la filòsofa que més t'ha influenciat? es necessita un títol universitari de filosofia per ser considerat filòsof o filòsofa? i quin futur esperes

que tingui la filosofia? En aquesta iniciativa hi han participat els canals *Filosofía para náufragos*, *Martes 19*, *El Picalibro*, *Adictos a la Filosofía*, *Leyendo Historia de la Filosofía*, *Unboxing Philosophy*, *Esquizofrenia Natural* i *Transvaloración del Pensamiento*, *Monitor Fantasma*, *Lluna Pineda* i *Filosofía de Película*.

El desenvolupament de la filosofia a través dels canals digitals ha despertat l'interès de l'acadèmia, fins el punt que la Universitat de Guadalajara (Mèxic) ha organitzat un Congrés de Divulgació de la Filosofia a les xarxes socials, celebrat el maig del 2021 i que ha comptat amb la participació de Nerea Blanco, responsable de la plataforma *Filosofers*, Darin McNabb, de la *Fonda filosófica*, i Darío Stanjnsrajber, de *Mentira, la verdad*.

Els projectes i les accions de filosofia pràctica estan desbordant els límits públics i acadèmics coneguts, i permeten a la filosofia expandir-se també en territoris poc explorats, que corresponen a l'àmbit privat i empresarial. Així, la filosofia esdevé un instrument útil per ajudar les empreses a millorar l'organització, l'ambient laboral, i reflexionar sobre el lideratge i la participació, a més de proporcionar eines i estratègies per avançar en la resolució de conflictes i la presa de decisions. Un exemple representatiu d'aquesta confluència entre filosofia i empresa és el projecte «Equánima», impulsat per la filòsofa María Ángeles Quesada. «Equánima» introdueix la filosofia en activitats no filosòfiques, com un tast de vi o la formació empresarial. La seva oferta d'activitats inclou també tallers de formació i d'autoconeixement, així com retirs i estades en el camp per meditar. Els retirs estan destinats a empreses i particulars que vulguin fer una estada de cap de setmana per reforçar els vincles d'amistat a través d'exer-

cicis espirituals, caminades i passeigs, tasts socràtics, cuina filosòfica en directe i festes gregues, en entorns rurals que proporcionen calma i tranquil·litat. A Mallorca, l'associació loga i Filosofia segueix aquesta mateixa tendència, organitza retirs espirituals, en els quals es combina la pràctica del ioga per a adults i la meditació per a infants, amb tallers d'autoco-neixement i la pràctica del diàleg socràtic. Seguint aquesta mateixa línia de professionalització de la filosofia fora de classe, es va fundar a Mallorca el 2010 «Consulta filosòfica», a càrrec de la filòsofa Soledad Hernández Bermúdez. Aquest tipus d'ajut personalitzat es dirigeix a totes les franges d'edat i a l'àmbit familiar, veïnal, laboral, social i mèdic, i evita entrar en conflicte amb psicòlegs, psicoanalistes i entrenadors personals, en la mesura que no pretén fer un diagnòstic ni aplicar cap tipus de teràpia, sinó únicament confrontar «el client» amb la seva realitat personal, els seus conflictes i inquietuds existencials. L'associació d'assessorament filosòfic d'Hernández és també la promotora de cursos d'iniciació a la pràctica filosòfica, del programa de ràdio *Filosofía en la onda*, tallers de filosofia per a infants, cafès filosòfics amb adults, passeigs i excursions filosòfiques, i consultes individuals; i disposa d'una botiga en línia a través de la qual comercialitza les pròpies publicacions. El 2014 neix a Mallorca el projecte «Slow thinking», una assessoria filosòfica en línia i presencial, promogut per Cristina Avilés, professora de filosofia de secundària, amb un enfocament sapiencial inspirat en les ensenyances de Mónica Cavallé i en les pròpies experiències com a docent.

Les transformacions tecnològiques han afectat també les tradicionals revistes especialitzades en filosofia, però no

acadèmiques, com *Filosofía&co*, que, a més de digitalitzar els continguts, ha introduït una secció anomenada «Filco+», amb continguts exclusivament sonors i audiovisuals, que permet accedir tant als vídeos de filosofia de Maria Ángeles Quesada; com als podcast sobre filo-conceptes, com el primer motor immòbil d'Aristòtil, les mònades leibnizianes, el *conatus* d'Spinoza o l'alienació en Marx, explicats pel jove filòsof Miguel Antón Moreno. Aquesta secció de la revista inclou també converses imaginàries amb Buda, cíborgs o filòsofs com Immanuel Kant i Simone Weil, guionitzades pel filòsof Carlos Javier González Serrano. Cal tenir en compte que alguns d'aquests continguts estan restringits als subscriptors i són de pagament.

El retorn de la filosofia a la plaça pública, el lloc originari que no hauria d'haver abandonat mai, no seria possible sense l'acció de col·lectius com Filosofia en la Calle. Aquesta associació cultural va començar a funcionar el 2015 amb l'objectiu d'humanitzar la filosofia i promou diversos projectes, entre els quals destaquen el programa de ràdio *Talentos, kiros Ediciones*, una editorial sense ànim de lucre, que edita la revista *Cuadernos de Filosofía pràctica* i gestiona un bloc.

Des del 2014 ençà s'estan consolidant dos festivals filosòfics a Madrid i Barcelona, «Más filosofía» i «Barcelona piensa», respectivament, que duen la filosofia més enllà de les aules, desenvolupant activitats totalment gratuïtes i obertes a tot tipus de públic, com ara tallers, cinefòrums, projeccions de pel·lícules, concursos fotogràfics, presentacions de llibres, col·loquis, conferències, cafès i combats filosòfics, exposicions, vinyetes, representacions dramàtiques, concerts, activitats en fa-

mília, a locals i espais emblemàtics de les ciutats, fora del marc de l'acadèmia, però amb suport de les facultats de filosofia o directament promoguts per elles, i amb molta participació jove. El festival «Barcelona pensa» té la particularitat de transformar-se biennalment, en una marató filosòfica de vint-i-quatre hores seguides d'esdeveniments relacionats amb la filosofia. Andalusia té el seu propi festival de filosofia, «Andalusia pensa», organitzat pel col·lectiu Filosofía en la Calle i la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED), de la mateixa manera que València disposa del seu propi festival anomenat «Avivament». Les organitzadores del Festival de Filosofia de Saragossa, en la seva primera edició, varen resumir en aquesta frase «Volem pensar com pensar», un dels objectius d'aquests esdeveniments, segons recull Garcés (2016, 40). Malauradament, aquests festivals s'estan institucionalitzant i depenen cada vegada més de la iniciativa i del finançament de les facultats i dels departaments de filosofia de les universitats i els estudiants van perdent protagonisme. Sigui com sigui, són una oportunitat perquè la joventut s'apropi a les figures principals del pensament espanyol, com Víctor Gómez Pin, César Rendueles, Ramón Andrés, Jorge Riechmann, Chantal Maillard, Eduardo Infante o Manuel Cruz. A l'ombra d'aquests festivals han sorgit altres iniciatives més modestes a escala local, com «Inca pensa», festival promogut per un col·lectiu de professors de filosofia de secundària, que va poder comptar, en la seva primera edició de 2019, amb la presència de Laura Llevadot i Francesc Casadesús com a ponents, i que no ha tingut la conti-

nuitat esperada a causa de les restriccions imposades per la pandèmia. De la mateixa manera que també s'han vist interrompudes per l'emergència sanitària altres iniciatives de filosofia pràctica que es venien desenvolupant a Mallorca, que relacionaven la filosofia amb tallers de ioga, d'autoconeixement i gestió de les emocions.

«Filosofia per a pingüins» és un projecte divulgatiu impulsat per Joan Guardiola, filòsof i professor universitari de metafísica, en el qual hi col·laboren estudiants i que consisteix a fer esdeveniments, tertúlies i diàlegs filosòfics nocturns, organitzats de manera regular, al local del Club Cronopios, una associació cultural barcelonesa, amb gran participació de públic juvenil. Guardiola sovint es disfressa i adopta un to informal que acompanya d'una posada en escena teatralitzada, molt del seu gust. Les seves intervencions intenten pensar qüestions com la concepció del temps, la solitud, les carícies, la fi del capitalisme, a través del pensament d'autors de filosofia moderna i contemporània, com Hobbes, Rousseau, Marx, Simone de Beauvoir, Hannah Arendt, Heidegger, Foucault, Zizek, i inclouen tant elements musicals com audiovisuals, a la vegada que compten amb la col·laboració d'alumnes i joves interessats, aportant improvisacions i recitacions de poesia. Aquestes convocatòries presencials s'han vist molt afectades per la pandèmia, però s'han sabut adaptar a formats nous digitals i emissions participatives en reproducció en continu.

Progressivament, i a mesura que s'està deixant enrere la pandèmia, s'estan recuperant les activitats filosòfiques presencials que s'orienten al

públic més jove, a través del caràcter innovador i un fort atractiu temàtic i interactiu, com per exemple, el IV Festival de Filosofia de Màlaga, titulat «Indicis i trampes de la cultura contemporània», una mena de Cluedo filosòfic, amb diverses partides estructurades entorn a misteris i crims, organitzat pel Centre Cultural la Malagueta i la Diputació de Màlaga, i que recupera la visió detectivesca de la filosofia, que tenia Gilles Deleuze, i que és equiparable als estímuls que provoca la lectura d'una novel·la policíaca. Durant els tres dies de durada d'aquest Festival, els assistents han rebut pistes per resoldre enigmes i crims singulars, que són una excusa per reflexionar sobre l'opressió de les dones i dels animals, la banalització de la vestimenta, la mort de l'oci, el deteriorament de la conversa política, la usurpació digital de l'individu, el misteri de la naturalesa i la substitució de les utopies i les distòpies per un imaginari de col·lapse, i que han de resoldre aplicant l'enginy.

D'altra banda, l'Associació Filosòfica de les Illes Balears (l'AFIB), està treballant en l'organització d'un Festival de Filosofia d'àmbit interinsular per al 2022.

Finalment, és molt destacable la realització d'una sèrie de rutes filosòfiques guiades pels carrers de la ciutat de Barcelona, orientades a reflexionar sobre temes com el gènere, la democràcia, la bellesa i l'amor. Aquestes rutes estan promogudes per la Casa dels Clàssics, una institució cultural vinculada a la Fundació Bernat Metge, i que ja va tenir el seu primer precedent en les rutes peripatètiques del 2018.

Ben pensat, totes aquestes iniciatives que parlen a favor d'un interès mediàtic i d'un compromís social amb la

divulgació de la filosofia pressuposen també expectatives econòmiques entorn la filosofia i l'existència d'un públic interessat. Aquests exemples ens diuen clarament que s'està incrementant la presència de la filosofia en àmbits informals, en els mitjans de comunicació, etc. I això esdevé de manera inversament proporcional a la pèrdua de pes de la filosofia en l'àmbit educatiu. Es tracta d'una paradoxa que s'explica pel compromís i l'estima dels filòsofs i docents per la seva disciplina i per l'activitat de pensar, i per la mobilització dels col·lectius socials més sensibilitzats amb la funció crítica de la filosofia.

La presència de la filosofia al carrer, exemplificada per tot el conjunt d'exemples aportats, posa en dubte que la filosofia estigui en crisi o, en tot cas, demostra que, en èpoques de crisi, creix la demanda social de filosofia, la necessitat de pensar les coses, de trobar respostes i solucions als problemes vitals, d'explicar el perquè de les mateixes crisis. En qualsevol cas, és innegable que la Llei Wert ha anat en contra de la filosofia, potser per ideologia o potser només per alliberar hores per impartir història d'Espanya. El que està clar és que la filosofia resisteix tant a les aules com en àmbits on abans no tenia tanta presència ni dinamisme. També s'ha de dir que la pandèmia ha obligat la filosofia a canalitzar els esdeveniments dirigits a la joventut a través de canals digitals i que és una incògnita què passarà amb el terreny guanyat per la filosofia al carrer, amb l'impacte que pugui tenir en la filosofia, tant dins com fora de les aules, la nova llei educativa, LOMLOE, coneguda popularment com a Llei Celaá, el llinatge

de la ministra d'educació que en fou la impulsora de l'aprovació.

En conclusió, pens que hi ha motius per a l'esperança i que el major perill no són les amenaces polítiques sobre la filosofia i les humanitats, en forma de noves lleis educatives, sinó la incomprensió social del paper i de la tasca de la filosofia avui en dia. Per això són tan importants els esforços que es fan perquè la filosofia continuï present al carrer, com també les iniciatives que provenen de l'interior de l'acadèmia, encara que cal destacar el perill d'institucionalització excessiva de la filosofia. Sovint es pensa que només la suma d'esforços pot ajudar a donar ales de nou a la filosofia, encara que aquesta idea d'unitat no és desencertada, cal ser més agosarats i aspirar a iniciatives més autònomes del món acadèmic, que podrien anar encaminades a organitzar universitats populars, lliures, gratuïtes i obertes a tot el públic, imitant el model de la Universitat Popular de Caen, desenvolupat pel filòsof Michel Onfray i que tenen gran implantació en el territori francès. Un dels avantatges d'aquest tipus d'universitats és que contribueixen a rompre el monopoli educatiu i els plantejaments econòmics de les universitats convencionals, acostumades a adequar l'oferta formativa i els plans d'estudis a la demanda laboral, marginant la visió humanista de la filosofia, a favor d'altres disciplines i de l'adquisició de competències que permetin formar els estudiants per al mercat de treball.

La societat espanyola, en general, i la joventut, en particular, necessiten disposar d'una xarxa d'universitats populars que alliberi l'aprenentatge de la competitivitat i dels interes-

sos econòmics, i de la visió política que subordina els estudis superiors i l'adquisició de coneixements al rendiment i als resultats acadèmics, que condemna les institucions educatives a exercir una funció de cribratge i de selecció d'estudiants, aplicant un conjunt d'estratègies al servei de la meritocràcia social.

Per valorar l'estat de la filosofia, és necessari fer una autocrítica i no responsabilitzar únicament de la situació de la filosofia a les aules a l'Administració, o pensar que la solució passa únicament per les iniciatives que es puguin plantejar per atreure l'interès de la joventut per la filosofia fora de classe. Convé fer-se preguntes punyents, com sempre ha fet la filosofia: de la situació de la filosofia a les aules en tenen alguna culpa el professorat de filosofia? han tingut llibertat per ensenyar l'alumnat a pensar o s'ha vist obligat a explicar continguts i impartir assignatures? i la joventut, quin paper hi juga? el jovent cerca en la filosofia una eina per aprendre a pensar o l'objectiu és aprovar les assignatures i una vegada acabats els estudis, desentendre's de la capacitat natural de filosofar? pensar pot arribar a costar molt, tal vegada és millor que pensin uns altres? potser pensar porti a ser més infeliços? Moltes respostes a aquestes preguntes es troben en la pròpia filosofia i en l'actitud socràtica característica dels filòsofs, però que està a l'abast de qualsevol persona, sigui jove o vella, això pensava Epicur en la seva famosa *Carta a Meneceu*. Només filosofant serem capaços de donar rèplica a aquestes preguntes-obstacle, perquè com deia el poeta Antonio Machado: «caminante, no hay camino, se hace camino al andar».

Referències bibliogràfiques

- Blanco, N. (2020). *Filosofía entre líneas*. Barcelona: Grijalbo
- «Carlos Javier González Serrano. Director editorial, filósofo, profesor y asesor de comunicación» (2020). Recuperat 3 de juliol de 2021, de <http://www.yanmag.com/carlos-javier-gonzalez-serrano-director-editorial-filosof-profesor-y-asesor-de-comunicacion/>
- Carrasco Conde, A. (14 de juny de 2019). «El arte de incordiar». Recuperat el 10 de juny de 2021, de <https://www.lamarea.com/2019/06/14/el-arte-de-incordiar/>
- Epicur (1995). *Sobre la felicitat. Carta a Meneceu i Màximes capitals*. Barcelona: Edicions 62
- Fornés, A. (2018). *Viaje a la sabiduría*. Madrid: Editorial Diéresis
- Fraguas, A. (3 d'abril de 2011). «La filosofía del "pienso, luego tuiteo"». Recuperat el 6 de juny de 2021, de https://elpais.com/diario/2011/04/03/cultura/1301781601_850215.html
- Garcés, M. (2016). *Fora de classe*. Barcelona: Arcàdia
- Guerrero, A. (17 d'abril de 2018). «La filosofía más allá de las aulas». Recuperat el 21 de juny de 2021, de <https://www.filco.es/filosofia-mas-alla-de-las-aulas/>
- Infante, E. (2019). *Filosofía en la calle*. Barcelona: Ariel
- LOMCE: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2013/BOE-A-2013-12886-consolidado.pdf>
- LOMLOE: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2020-17264
- Lozano, H. (2018). *Quan érem els peripatètics*. Barcelona: Columna
- Lozano, H. (2020). *Jo, Pol Rubio*. Barcelona: Columna
- Lozano, H.; Beltran, R. (2016). *El llibre de Merlí*. Barcelona: Rosa dels Vents
- Martínez Cantos, J. L.; Rodó de Zárata, M. (març de 2020). «El efecto Merlí: televisión y elección de grados universitarios relacionados con la filosofía». Recuperat el 20 de juny de 2021, de https://ddd.uab.cat/pub/athdig/athdig_a2020v20n1/athdig_a2020v20n1p2453.pdf
- Martínez, N. (23 d'octubre de 2016). *Merlí fa créixer l'interès per la filosofia entre els estudiants*. Recuperat el 15 de juny de 2021, de https://www.ara.cat/societat/merli-creixer-linteres-filosofia-estudiants_1_1453961.html
- «Nerea Blanco Marañón. Fundadora de Filósofers, escritora y divulgadora» (2021). Recuperat l'1 de juliol de 2021, de <http://www.yanmag.com/nerea-blanco-maranon-fundadora-de-filosofers-escritora-y-divulgadora/>

- Planas, M. (12 de setembre de 2015). L'enorme penis del Merlí. Recuperat el 14 de juny de 2021, de https://www.ara.cat/opinio/lenorme-penis-del-mer-li_129_1245843.html
- Rosende, D. (2019). *Filosofía para bípedos sin plumas*. Madrid: Editorial Martínez Roca
- Seguró, M. (2018). *La vida también se piensa*. Barcelona: Herder Editorial
- Pujol, C. (2021). Què és l'amor? *Sàpiens*, núm. 234, p.6.
- Bon dia: https://www.ivoox.com/podcast-bon-dia_sq_f1704467_1.html
- IV Festival de Filosofia de Madrid: <https://filosofia.ucm.es/iv-festival-de-filosofia-embaucadores-contra-perplejos>
- IV Festival de Filosofia de Màlaga: <https://cclamalagueta.com/cuarto-festival-de-filosofia/>
- Consulta filosòfica: <https://consultafilosofica.es/teacher/soledad-hernandez/>

Webgrafia

- Adictos a la Filosofia: <https://www.youtube.com/channel/UCBgi-68fpmF6yIEDO-qd4kPw>
- Amb filosofia: <https://www.ccma.cat/tv3/ambfilosofia/>
- Avivament: <https://www.avivamentfest.info/>
- Apuntes de sabiduría: https://www.ivoox.com/podcast-apuntes-sabiduria_sq_f197766_1.html
- Aquí, amb Josep Cuní: https://play.cadenaser.com/programa/aqui__amb_josep_cuni/?autoplay=false
- Barcelona Pensa: <https://www.barcelonapensa.cat/>
- Diàlogos en la caverna: https://www.ivoox.com/podcast-podcast-dialogos-caverna_sq_f1157093_1.html
- Eduardo Infante, @eledututor: https://twitter.com/eledututor?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor
- El faro: https://play.cadenaser.com/programa/el_faro/
- El racó de pensar: <https://www.ccma.cat/catradio/alacarta/el-mati-de-catalunya-radio/el-raco-de-pensar/fitxa-programa/seccio/1566/5788/>
- El replà: <https://ib3.org/el-repla>
- El rincón de pensar: https://play.cadenaser.com/seccion/a_vivir_que_son_dos_dias_el_rincon_de_pensar/

- El vuelo de la lechuza: <https://www.circulobellasartes.com/radiocirculo/programas/el-vuelo-de-la-lechuza/>
- Entelekia Filosófik: <https://www.entelekiafilosofik.com/> i <https://www.youtube.com/c/PhilosSophia/featured>
- Equánima: <https://www.equanima.org/es> i <https://www.youtube.com/c/Equanima/featured>
- Espai en blanc: <http://espaienblanc.net/>
- Filoadictos: <https://twitter.com/filoadictos> i <https://www.youtube.com/AdictosalaFilosof%C3%ADa>
- Filosofers: <https://twitter.com/Filosofers> i <https://www.filosofers.com/>
- Filosofía de bolsillo: <https://www.filosofiadebolsillo.com/>
- Filosofía en la calle: <https://www.filosofiaenlacalle.com/> i <https://can-dilradio.com/programas/talentos/>
- Filosofía en Radio 3: <https://canal.uned.es/series/5a6f9be7b-1111f0b4c8b4569>
- Filosofía-Digital, @Philodigital: <https://twitter.com/PhiloDigital>
- Filosofía&co: <https://www.filco.es/>, <https://www.filco.es/filco-plus/podcasts/> i https://twitter.com/_filco
- Filosofía para pingüinos: <https://www.facebook.com/Filosof%C3%ADa-para-Ping%C3%BCinos-1236197469734207/> i <https://www.youtube.com/playlist?list=PL-CJFzfgCt9PdRAH5aalbbXuDJfn-zsF5VH>
- Filosofía para profanos: <https://filosofiaparaprofanos.com/>
- Grandes pensadores del siglo XX: <https://www.youtube.com/playlist?list=PL9F313AD13CEC0220>
- L'àgora de Can Alcover: https://www.ivoox.com/podcast-l-ago-ra-can-alcover_sq_f1135350_1.html
- La aventura del saber: <https://www.rtve.es/play/videos/la-aventura-del-saber/>
- La filosofía en canal: https://www.youtube.com/channel/UCBz_dr-JLhp0NDJxNeigqMQ
- La fonda filosófica: <https://www.lafondafilosofica.com/> i <https://www.youtube.com/channel/UC6G-bAKHWYUJDWIkxY6HPIJd>
- La linterna de Diógenes: https://www.ivoox.com/podcast-podcast-linterna-diogenes_sq_f136870_1.html
- La ventana de la filosofía: https://cadenaser.com/programa/la_ventana/la_ventana_de_la_filosofia/
- Las mañanas de RNE con Pepa Fernández: https://www.ivoox.com/podcast-mananas-rne-pepa-fernandez_sq_f1759769_1.html

- Lo intempestivo: <https://www.radionacional.com.ar/tag/dario-sz-tajnszrajber/>
- Los catedráticos: <https://tv.libertad-digital.com/los-catedraticos.html>
- Más Filosofía: <https://masfilosofia.com/>
- Más Platón y menos WhatsApp: https://play.cadenaser.com/seccion/la_ventana_mas_platon_y_menos_whatsapp/
- Mentes inquietas: <https://colectivomentesinquietas.com/>
- Mentira, la verdad: <https://web.archive.org/web/20130921233903/http://conectate.gov.ar/educar-portal-video-web/module/detalleRecurso/%20DetalleRecurso.do?modulo=masVotados&idRecurso=50585>
- Merlí: <https://www.ccma.cat/tv3/merli/>
- Merlí: Sapere aude: <https://merlis-apereaude.movistarplus.es/>
- <https://udg.mx/es/evento/congreso-de-divulgacion-de-la-filosofia-en-las-redes-sociales>
- Para todos la 2: <https://www.rtve.es/play/videos/para-todos-la-2/paratodosla2-despedida-20150630-1140/3192545/>
- Philos Sophia: <https://www.youtube.com/channel/UCtsyafz9IO-VEYpyle962IPQ>
- Pienso, luego estorbo: https://www.ivoox.com/podcast-pienso-luego-estorbo_sq_f1799077_1.html
- Pienso, luego existo: <https://www.rtve.es/play/videos/pienso-luego-existo/>
- Planta baixa: <https://www.ccma.cat/tv3/alacarta/cercador/?text=planta%20baixa&profile=videos&perfil=relevancia>
- Polizón y naufrago: <http://polizony-naufrago.blogspot.com/> i <https://www.youtube.com/user/POLIZO-NYNAUFRAGO/featured>
- Slow Thinking: <https://asesoriafilosoficaslowthinking.com/>
- Solamente una vez: https://www.ivoox.com/podcast-solamente-vez_sq_f1759770_1.html
- Somos un incordio: https://play.cadenaser.com/seccion/hoy_por_hoy_somos_un_incordio/
- Unboxing Philosophy: <https://www.youtube.com/channel/UC5d5wLi2Feyd3FrBNye-EPgw>
- Viaje al centro de la noche: <https://www.rtve.es/play/audios/viaje-al-centro-de-la-noche/>
- Yoga y Filosofía: <http://www.yoga-mallorca.org/index.html> i https://www.youtube.com/channel/UC4ncgZXk5IHYYPEHmy-zr_Qg

